

Karolina ZUB

PROCES REISLAMIZACJI PAŃSTW TURKIESTANU ZACHODNIEGO

Wstęp

Artykuł poświęcony został jednemu z najbardziej intrygujących i fascynujących obszarów na kuli ziemskiej- Turkiestanowi Zachodniemu, od wieków uchodzącemu za pomost łączący Europę z Azją. Rozległe, niezamieszkane przestrzenie usiane tętniącymi życiem osadami spoczywające na złożach surowców energetycznych od wieków targane są sporami politycznymi, prowadzącymi do krwawych wojen między zamieszkującą je ludnością. Turkiestan Zachodni stanowi obecnie jedno z najważniejszych strategicznie miejsc na świecie. Wpływ na to ma wiele czynników, spośród których na pierwszy plan wysuwają się te o znaczeniu geopolitycznym oraz fakt, że negatywne procesy dokonujące się w regionie, mogą zachwiać międzynarodową strukturą bezpieczeństwa.

Po dekonstrukcji Związku Radzieckiego, od 1991 roku społeczeństwa zamieszkujące te terytoria przeżywają renesans islamu. Jednak podobnie jak w czasach radzieckich, tak i teraz religia jest brutalnie prześladowana w poszczególnych krajach tworzących Turkiestan Zachodni. Represje wobec religii, korupcja elit politycznych i skrajne ubóstwo ludności doprowadziły do powstania w państwach środkowoazjatyckich podatnego gruntu dla kształtowania zbrojnego fundamentalizmu islamskiego. Region przez długie lata marginalizowany w nauce o stosunkach międzynarodowych i bezpieczeństwie, obecnie staje się areną niepojętych procesów. Wydarzenia rozgrywające się w sercu azjatyckiego kontynentu mogą w przyszłości zachwiać międzynarodową architekturą bezpieczeństwa.

1. Charakterystyka Turkiestanu Zachodniego

Ziemie historycznie określane mianem Turkiestanu Zachodniego stanowią geograficzne serce azjatyckiego kontynentu. Zamykają w sobie olbrzymie, w większości słabo zaludnione przestrzenie rozciągające się pomiędzy Morzem Kaspijskim na zachodzie, Syberią na północy, Chinami na wschodzie oraz Iranem i Indiami na południu. Turkiestan Zachodni obejmuje pięć niepodległych państw powstałych w 1991 roku, po dekonstrukcji radzieckiego imperium- Kazachstan, Kirgizja, Turkmenia, Tadżykistan i Uzbekistan. Jest to obszar niesamowicie specyficzny, bowiem z jednej strony odznacza się silnym zróżnicowaniem wewnętrznym, stanowi istny tygiel narodowości, kultur, etnosów i religii. Z drugiej zaś, wyróżnić można szereg czynników, przemawiających za tym że stanowi on organiczną całość którą rozpatrywać należy w kategoriach regionu.

O ogromnym zróżnicowaniu Turkiestanu Zachodniego, świadczy już sama geografia, bowiem na północy rozciągają się kazachskie stepy, w Turkmenii dominują pustynie i półpustynie, zaś Kirgizji i Tadżykistanie – góry sięgające 8 tys. m. n.p.m. W centralnej części regionu znajduje się Kotlina Fergańska, będąca jednocześnie jego najludniejszym miejscem. Region odznacza się ogromną różnorodnością etniczną, przy czym wiele obszarów charakteryzuje mieszany skład narodowościowy, co prowokuje konflikty o podłożu etnicznym. Również różnice pomiędzy postradzieckimi, azjatyckimi republikami zarysowują się w sferze posiadanego potencjału gospodarczego, stopnia zaawansowania reform ekonomicznych oraz priorytetów polityki zagranicznej¹.

Jak zaznaczono wcześniej istnieje szereg czynników upodabniających do siebie państwa wchodzące w skład Turkiestanu Zachodniego, spośród których wspólna historia obfitująca w liczne konflikty niewątpliwie wysuwa się na pierwszy plan. Warto zaznaczyć, że najbardziej doniosłym wydarzeniem z burzliwych dziejów regionu, w ogromnym stopniu wpływającym na jego współczesne oblicze i obecny kształt terytorialny, był podbój rosyjski dokonujący się właściwie przez całą drugą połowę XIX wieku².

Elementem charakterystycznym dla państw tworzących region Turkiestanu Zachodniego, jest specyficzna sytuacja polityczna. W teorii we wszystkich pięciu państwach władza sprawowana jest na zasadach demokratycznych, jednak owa demokracja ma charakter fasadowy. Ustroje postsowieckich azjatyckich republik opierają się w dużym stopniu na scentralizowanych aparatach państwowych, w których dominującą rolę odgrywa prezydent, sprawujący władzę niepodzielną, opartą na praktykach autorytarnych, a bywa że również totalitarnych. Warto również zaznaczyć, że w żadnym z pięciu państw regionu, nie zawiązała się legalnie działająca opozycja³. Silną pozycją natomiast odznaczają się miejscowe klany, tzw. „tejpy”, często zastępujące terenowe organy państwa, co prowadzi do ogromnej korupcji i uniemożliwia przeprowadzenie procesu modernizacji struktur państwowych.

Istotnym czynnikiem upodabniającym państwa Turkiestanu Zachodniego, są takie same problemy społeczne z jakimi borykają się te kraje. Zerwanie szeregu powiązań gospodarczych, czego źródła należy doszukiwać nie tylko w krachu sowieckiej centralnie planowanej gospodarki, ale także w animozjach między poszczególnymi państwami, spowodowało potężny kryzys gospodarczo- społeczny we wszystkich państwach regionu. To z kolei doprowadziło do gwałtownej pauperyzacji ludności, zakrojonego na szeroką skalę bezrobocia, upadku opieki socjalnej i medycznej, wzrostu narkomanii i epidemii AIDS. Sytuację pogorszyła eksplozja demograficzna, mająca aktualnie miejsce w regionie⁴. Okoliczność ta

¹ M. Falkowski, *Charakterystyka regionu Azji Centralnej* [w:] B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.) *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, Lublin 2008, s. 37- 38.

² L. Włodek, *Kolonialna pępowina*, „Nowa Europa Wschodnia” Nr 3-4 (XL) 2015, s. 97.

³ R. Kłaczyński, E. Sadowska, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków 2013, s. 10- 11.

⁴ M. Falkowski, dz. cyt., s. 35.

stwarza doskonałe pole do działania zorganizowanym grupom przestępczym, co w konsekwencji przyczynić może się do destabilizacji Turkiestanu Zachodniego⁵.

Od dwóch i pół tysiąca lat w historię tego obszaru wpisane są nieustanne konflikty i zmagania wielkich imperiów, które walczyły najpierw o kontrolę nad Jedwabnym Szlakiem- drogę handlową łączącą Europę z Azją, potem zaś o znaczne pokłady surowców energetycznych. Region przez długie lata zaniedbywany w nauce o polityce i bezpieczeństwie, obecnie zdecydowanie zyskuje na znaczeniu, stając się jednym z ważniejszych strategicznie miejsc na świecie. egatywne procesy obserwowane na terenie Turkiestanu Zachodniego sprawiają, że postrzegany jest on jako jeden z najbardziej niestabilnych regionów we współczesnym świecie i wskazują że w przyszłości może stać się on polem nowego konfliktu⁶. Istnieje szereg chronicznych zagrożeń stanowiących wyzwanie dla bezpieczeństwa wszystkich pięciu krajów. Są to przede wszystkim wspomniane już konflikty etniczne, spory między państwami o przebieg granic, oraz ograniczone zasoby wodne. Ważny element stanowią również polityczne, społeczne i ekonomiczne konflikty wewnątrzpaństwowe⁷. Niezmiennie od 1991 roku zagrożenie ze strony radykalnego islamu uważane jest za najpoważniejsze wyzwanie dla stabilności regionu, mogące zachwiać międzynarodową architekturą bezpieczeństwa.

2. Islam na terenie Turkiestanu Zachodniego- rys historyczny

VII- XIX wiek

Islam na tereny Turkiestanu Zachodniego zaczął przenikać już w VII wieku wraz z armiami Arabów docierających do osad południa tego regionu zamieszkałych przez rolniczą ludność pochodzenia irańskiego. Los tego obszaru, jako terytorium islamu został ostatecznie przypieczętowany przez zwycięstwo wojsk kalifatu nad armią chińską w 751 roku. Dzięki temu wydarzeniu Turkiestan Zachodni stał się obszarem kultur tureckich i perskiej, a nie kultury chińskiej. O rozpowszechnieniu islamu można mówić jednak dopiero od wprowadzenia islamu jako religii państwowej przez Karachanidów, których państwo w X-XII stuleciu obejmowało terytoria obecnego Kirgistanu, Tadżykistanu, Uzbekistanu południowego Kazachstanu i południowego Turkmenistanu. To właśnie pod ich panowaniem Buchara i Samarkanda stały się jednymi z najważniejszych centrów nauki, kultury i sztuki świata muzułmańskiego.

Przełomowym moment w dziejach islamizacji plemion zamieszkujących tereny dzisiejszego Turkiestanu Zachodniego, stanowi przyjęcie religii przez Uzbeka, chana Złotej Ordy w XIV wieku. Proces ten z powodzeniem kontynuowany był do początków XIX wieku, a jego istotnym elementem było wsparcie udzielane mu przez władze cesarskie począwszy od Katarzyny II, która widziała w islamie element umacniający wpływy rosyjskie oraz sposób na cywilizowanie

⁵ Szerzej w: S. Redo, *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Azji Centralnej*, Warszawa 2007.

⁶ A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Warszawa 2003, s. 19.

⁷ Szerzej w: M. Falkowski, W. Lang, *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, Prace OSW, Warszawa 2014, str. 18- 23.

koczowników. Warto zaznaczyć, że w okresie podboju rosyjskiego ziem dzisiejszego Turkiestanu Zachodniego, islam wielokrotnie był ideologią oporu wobec Rosji, ale też podstawą ruchów reformatorskich i modernizacyjnych. Władze kolonialne prowadząc politykę rusyfikacji wprowadzały szkolnictwo rosyjskie i wspierały działania cerkwi prawosławnej w regionie. Jednak poza wymienionymi, nie podejmowały innych działań przeciwko religii islamskiej⁸. Powodem, dla którego centralnoazjatycki islam utracił dynamizm pod rządami caratu, nie była ingerencja Rosja w sprawy muzułmańskiego duchowieństwa, prawodawstwa, czy praktyk też praktyk religijnych, lecz jego konfrontacja z nowoczesnymi osiągnięciami technicznymi, przemysłem i edukacją⁹.

Okres radziecki (do lat 80 XX wieku)

Przełomowym momentem dla islamu w Turkiestanie Zachodnim, powodującym diametralną zmianę sytuacji była rewolucja bolszewicka, niosąca za sobą stopniową sowietyzację regionu. Nie została ona jednak przeprowadzona bez sprzeciwu wyznawców islamu. Doniosłe wydarzenie z tamtego okresu, stanowi niewątpliwie rewolta która wybuchła w 1918 roku, kierowana przez mułłów i przywódców klanowych. Było to pierwsze powstanie basmaczów, w którym wzięły udział niezależne od siebie grupy bojowników. Powody, dla których muzułmańscy wojownicy podjęli walkę były różne: dżihad, szariat, nacjonalizm turecki, antykomunizm. Podczas wybuchających sporadycznie walk, które trwały do 1929 roku, podzieleni przez spory plemienne i klanowe basmacze nigdy nie wykształcili spójnego przywództwa ani ideologii, co osłabiło ich zdolność do przeciwstawiania się polityce prowadzonej przez władze radzieckie¹⁰.

Bolszewicy zdecydowanie ograniczyli, a w 1927 roku zupełnie zlikwidowali sądownictwo religijne, szkolnictwo zredukowali do nielicznych placówek kontrolowanych przez państwo, podobnie z resztą jak związane z nimi majątki religijne (*wakfy*); wreszcie radykalnie zmniejszyli liczbę meczetów. W końcu lat dwudziestych islam utożsamiany z siłami reakcyjnymi stał się celem ataków ze strony państwa: w propagandzie, w działaniach społecznych oraz fizycznej likwidacji elit muzułmańskich¹¹. Partia komunistyczna uważała wszelkie praktyki religijne za „burżuazyjną dekadencję”, dlatego w nowej komunistycznej Rosji represje dotknęły wszystkie wyznania, jednak islam podlegał szczególnym prześladowaniom. Władza radziecka obawiała się go szczególnie, mając w pamięci nacjonalistyczną i religijną opozycję wobec władz komunistycznych, jaką muzułmanie stworzyli podczas powstania basmaczów.

Sytuacja nieco uległa poprawie po inwazji niemieckiej na Związek Radziecki w 1941 roku, ponieważ w armii potrzebne było jak najwięcej ludzi do walki z wrogiem. Jednak po zakończeniu II wojny światowej, represje znowu przybrały na sile. Jeszcze przed końcem wojny, w maju 1944 roku, rząd powołał specjalnym

⁸ S. Zapaśnik, „Walczący islam” w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska, Wrocław 2006, s. 21- 22.

⁹ A. Rashid, dz. cyt. s. 47.

¹⁰ A. Rashid, dz. cyt. s. 55.

¹¹ K. Strachota, *Azja Centralna. Charakterystyka regionu w kontekście stabilności i wyzwań migracyjnych*, Warszawa 2011, s. 61- 62.

dekretem Radę do spraw Kultu Religijnego, która wkrótce stała się głównym radzieckim organem państwowym zajmującym się sprawami islamu i muzułmanów.

Kolejnym etapem, kiedy zdecydowanie straciły na sile prześladowania wyznawców islamu są lata sześćdziesiąte. Wówczas, władze radzieckie zmuszone były zastosować nową strategię w odniesieniu do krajów muzułmańskich, gdyż decydom zależało na pozyskaniu poparcia krajów muzułmańskich, dla prowadzonej przez nich polityki zagranicznej. Starano się ukazać, jak doskonale islam może współistnieć z socjalizmem.

Ostatnia kampania antymuzułmańska odbyła się podczas pieriestrojki Michaiła Gorbaczowa, kiedy to islam przedstawiano jako wroga nowoczesności oraz przyczynę antyrosyjskich nastrojów w państwach Turkiestanu Zachodniego. Antyislamskie poglądy radzieckiego przywódcy znajdowały poparcie wśród przywódców środkowoazjatyckich, którzy obawiali się że odrodzenie islamskie pociągnie za sobą żądania demokracji i wolności, co zdecydowanie godziłoby w interesy władzy¹².

Faktem, któremu warto poświęcić uwagę jest to że likwidacja szkolnictwa, czy administracji islamskiej godziła przede wszystkim w islam wysoki, natomiast islam ludowy wykazał znaczną odporność, czemu sprzyjało trwanie narodowo-plemiennej struktury społecznej, trwałość więzi wspólnotowych wśród ludności dawniej rolniczej i swoisty charakter życia politycznego w Turkiestanie Zachodnim wynikający z dominacji w nim, również w czasach radzieckich, stosunków patron-klienci. W państwach regionu nadal podstawą organizacji wielu dziedzin życia społecznego jest istnienie grup ludzi bliskich sobie ze względu na łączące ich więzi pokrewieństwa, przyjaźni lub koleżeństwa w szkole czy pracy. Grupy te związane są ze sobą na całe życie i pomagają sobie na zasadach wzajemności. Otóż obecność tych grup w nie mniejszym chyba stopniu, niż struktura rodowo-plemienna sprzyja temu, że stosunki patron-klienci są nadal w Turkiestanie Zachodnim podstawą organizacji życia politycznego i społecznego. System klientalny był także sojusznikiem islamu ludowego, ponieważ stwarzał osłonę przed represjami ze strony państwa komunistycznego. Mimo zamknięcia meczetów i zakazu działalności machali owe grupy funkcjonowały nadal, maskowane przed władzami jako czajchana, klub, piekarnia czy okazyjne zebrania towarzyskie. Machalle utrzymywały własnych imamów, tyle że ukrywano ich prawdziwe funkcje i otrzymywali oni zapłatę jako wykonawcy któregoś ze świeckich zawodów. Ludzie nocami zbierali się na modlitwy i nabożeństwa, odwiedzali meczety i groby robiąc to dla niepoznaki podczas komunistycznych świąt. W licznych przypadkach odbywało się to za wiedzą aktywistów partyjnych czy przedstawicieli aparatu władzy, którzy jako mieszkańcy danego terytorium dzielili swoją lojalność między państwo komunistyczne a wspólnotę, jakiej byli członkami¹³.

¹² A. Rashid, dz. cyt., s. 56- 60.

¹³ S. Zapaśnik, dz. cyt., s. 64- 65.

Czasy pieriestrojki

Sytuacja zaczęła wymykać się władzom radzieckim już w początku lat osiemdziesiątych, kiedy to muzułmanów zainspirowała zarówno rewolucja irańska w 1979 roku czy rola islamu w wojnie w sąsiednim Afganistanie¹⁴. Niezwykle ważny okres dla islamu w regionie Turkiestanu Zachodniego, stanowią czasy pieriestrojki. W połowie lat osiemdziesiątych, ówczesny przywódca państwa radzieckiego- Michaił Gorbaczow przedstawił tę koncepcję, wprowadzając liberalne- lub- przynajmniej nieco zliberalizowane- podejście do kwestii politycznych i społecznych. W założeniach tego programu nie było mowy o zniesieniu restrykcji w stosunku do praktyk religijnych, jednak ludzie w całej Rosji interpretowali je na swój sposób. Bardzo szybko rozpoczął się proces odrodzenia wszystkich wyznań. Radziecką nomenklaturę szczególnie zaskoczyło, że jednym z pierwszych następstw pieriestrojki był gwałtowny wzrost zainteresowania mieszkańców Turkiestanu Zachodniego islamem. Zaczęły powstawać tysiące meczetów, z Arabii Saudyjskiej i Pakistanu przywożono tomy Koranu i innych wydawnictw muzułmańskich, które rozdawano ludziom za darmo, zaś w kolchozach i wioskach wędrowni mułlowie z dnia na dzień stawali się oficjalnymi przywódcami religijnymi. Główną przyczyną tej eksplozji był oczywiście fakt, że islam na obszarze Turkiestanu Zachodniego nigdy nie przestał istnieć, nawet w okresie największych radzieckich represji. Im bardziej władze starały się go zdusić, tym bardziej się rozprzestrzeniał i stawał symbolem regionalnego oporu narodowościowego i religijnego. Do odrodzenia religijnego przyczyniły się również czynniki zewnętrzne. pod ich wpływem w środkowoazjatyckim islamie pojawił się nowy, niepokojący element który wciąż w nim dominuje- wojowniczość¹⁵.

Po roku 1991

Bardzo ważny okres w historii islamu w Turkiestanie Zachodnim, mający wpływ na jego obecny kształt, stanowi czas po dekonstrukcji radzieckiego imperium. Po upadku ZSRR w świadomości społecznej państw regionu Azji Centralnej nastąpiła próżnia ideologiczna, która szybko wypełniona została przez religię. Stała się ona głównym czynnikiem łączącym obdarzone tożsamością społeczeństwa, znajdujące się w głębokim kryzysie ideologicznym¹⁶.

W byłych republikach związkowych, zapoczątkowane zostały burzliwe procesy do tradycji rodzimej. Po uzyskaniu niepodległości inteligencja i elity polityczne w centralnoazjatyckich republikach za najważniejszy czynnik odradzania tradycji, obok wprowadzania z powrotem do obiegu w całym życiu społecznym języków etnicznych, uznały właśnie islam i zaczęły wspierać jego renesans. Stosunkowo szybko jednak ujawniły się wewnątrz nich różnice stanowisk, jakie formy religii najlepiej służą sprawie budowy narodu. Aparat władzy niepodległych państw w początkach ich istnienia powstawał na bazie aparatu władzy radzieckiej. A więc złożony był z ludzi, którzy nawet jeśli zachowali jakieś osobiste związki z islamem, odrodzenie religii traktowali instrumentalnie jako proces utrzymany w

¹⁴ K. Strachota, dz. cyt., s. 63.

¹⁵ A. Rashid, dz. cyt., s. 63.

¹⁶ R. Kłaczyński, E. Sadowska, dz. cyt. 11.

tych granicach pojęcia ummy, jakie odpowiadało zakresowi tożsamości narodowej w ZSRR. Popierali więc islam ludowy pod warunkiem zapewnienia sobie lojalności jego wyznawców.

Wśród przedstawicieli inteligencji narodowej natomiast, pod wpływem ateistycznej propagandy radzieckiej licznie reprezentowani byli zwolennicy „czystego” islamu, uwolnionego od naleciałości tradycji przedislamskich, identyfikowanych jako przeżytki świadomości narodowej. Zmiany ustrojowe w wielu przedstawicielach tej grupy aspiracje do uczestnictwa w życiu politycznym, których aparat państwa powstający w wyniku przekształceń aparatu władzy radzieckiej nie był w stanie zaspokoić. Dlatego przywiązanie do islamu przejawiali między innymi przez nadanie religii charakteru ideologii protestu społecznego¹⁷.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku, mamy do czynienia z procesem reislamizacji społeczeństw zamieszkujących Turkiestan Zachodni. Jej główny nurt kontrolowany był przez państwo- otwierano meczety, madrasy, akcentowano islam w budowie tożsamości narodowej i państwowej. Na jego marginesie bujnie rozwijała się, i była też coraz aktywniej zwalczana, działalność środowisk nielegalnych zarówno lokalnych, jak też inspirowanych z zewnątrz- od aktywności misjonarskiej z państw arabskich, po budowę regionalnych struktur panislamskiej partii Hizb ut-Tahrir¹⁸.

3. Charakterystyka islamu w regionie Turkiestanu Zachodniego

Sunnizm i szyizm

Dominującą religią w regionie jest islam sunnicki, a jego wyznawcy stosują prawo muzułmańskie według szkoły hanafickiej, podobnie jak około jedna trzecia wszystkich muzułmanów świata. Szkoła hanaficka uchodziła za najbardziej liberalną i otwartą na tradycje lokalne, które nie były sprzeczne z Koranem. Efektem tego jest duże zróżnicowanie wewnętrzne oraz duży udział elementów kultury preislamskiej w islamie, takich jak chociażby szamanizm, czy prawo zwyczajowe (adat).

Tradycyjnie w centralnoazjatyckim islamie ogromną rolę odgrywał sufizm- w swej genezie islamski ruch mistyczny istniejący od około X wieku, akcentujący znaczenie osobistego zjednoczenia muzułmanina z Absolutem, przy wykorzystaniu praktyk duchowych, pod kierownictwem mistrza. W praktyce, w sufizmie szczególnie istotne było dość swobodne interpretowanie szariatu, otwartość na niemuzułmańskie aspekty, ogromna rola mistrza jako autorytetu nie tylko w życiu duchowym, ale i codziennym, a także siła bractw. Praktyki bazujące na sufizmie, takie jak kult świętych miejsc, pielgrzymki do nich, silna wiara w cuda (możliwe dzięki wstawiennictwu mistrzów) stanowią podstawę islamu praktykowanego w Turkiestanie Zachodnim.

¹⁷ S. Zapaśnik, dz. cyt., s. 67- 68.

¹⁸ Szerzej w: M. Łabenda, *Hizb ut- Tahrir, czyli Partia Wyzwolenia* [w:] A. Parzymies (red.) *Islam a terroryzm*, Warszawa 2003, s. 167- 193.

Szyizm w pięciu postsowieckich republikach Azji Centralnej zajmował pozycję marginalną. Wyznawali go przede wszystkim zajmujący wielkie ośrodki miejskie przesiedleńcy z Iranu oraz irańscy kupcy, którzy nie istnieją dziś jako odrębna i znacząca grupa społeczna. Według niepotwierdzonych, chociaż prawdopodobnych informacji znacząco ma rosnąć liczba konwertytów na szyizm w Tadżykistanie, co jest efektem aktywnej działalności religijnej i kulturalnej Iranu w tym kraju. Tradycyjną odmianą szyizmu w regionie od około X/XI wieku jest ismailizm, będący dominującą religią tadżyckiego Badachschanu i wychodźców z tego regionu, zamieszkujących inne regiony kraju zwłaszcza zaś Duszanbe, których łączna liczba nie przekracza stu trzydziestu tysięcy. Charakterystyczna dla ismailitów jest ograniczona rola zewnętrznych praktyk religijnych, co potwierdza chociażby ograniczona liczba meczetów oraz bardzo liberalne podejście do własnej wersji szariatu, na rzecz wymiaru duchowego pod ścisłym kierownictwem obdarzonego szczególnie charyzmatem imama. Warto dodać, że jako społeczność ismailici należą dziś do najlepiej wykształconej grupy w całym Turkiestanie Zachodnim, są jednak traktowani z dużą nieufnością, jako heretycy i potencjalni separatyści sterowani z zewnątrz¹⁹.

Podstawowe warianty islamu

Islam w Turkiestanie Zachodnim jest bardzo niejednorodny, różny jest bowiem stopień jego wpływu na życie społeczne i polityczne w poszczególnych państwach i regionach. W Uzbekistanie, Tadżykistanie i południowym Kirgistanie jest on bardzo duży, natomiast w Kazachstanie i północnym Kirgistanie nieznaczny, natomiast w Turkmenistanie wręcz znikomy. Wynika to z czynników natury historycznej i kulturowej, bowiem obszary południowe zostały zislamizowane podczas najazdów arabskich w VIII wieku, stając się wkrótce jednym z centrów duchowych światowego islamu, natomiast proces przyjmowania islamu przez koczownicze plemiona kazachskie, kirgiskie i turkmeńskie rozciągnął się na kilka stuleci i zakończył właściwie dopiero w XIX wieku²⁰.

W Turkiestanie Zachodnim islam występuje w czterech podstawowych wymiarach. Pierwszy z nich, polega na postrzeganiu islamu jako element tożsamości indywidualnej i grupowej i jest on przede wszystkim religią ludową. Dominują w niej tradycyjne, najczęściej sufickie formy pobożności i religijności oraz rytuały stanowiące element tradycji- śluby, pogrzeby, obrzezanie, obchodzenie najważniejszych świąt muzułmańskich. Islam ten w znacznym stopniu reguluje zachowania poszczególnych członków wspólnoty oraz relacje między nimi, nie wiąże się natomiast z literalnym postrzeganiem szariatu i wiedzą teologiczną. Jest on również nieodłącznym elementem tożsamości mieszkańców regionu, dla których bycie Uzbekiem, Tadżykiem czy Kirgizem jest tożsame z pozostawaniem muzułmaninem. Islam ludowy jest silnym czynnikiem konserwującym tradycyjny system społeczny.

Drugi wymiar centralnoazjatyckiego islamu, to postrzeganie go jako istotnego elementu budowy tożsamości narodowej i państwowej, szczególnie w latach

¹⁹ K. Strachota, dz. cyt., s. 63- 65.

²⁰ M. Falkowski, *Charakterystyka regionu...*, s. 35.

dziewięćdziesiątych po dekonstrukcji radzieckiego imperium, a także traktowanie jako płaszczyzny do współpracy z krajami muzułmańskimi, co stosowane było przez wszystkie państwa regionu. Obecnie akcentowanie islamu w retoryce politycznej ma raczej charakter hamowania fundamentalizmu islamskiego. W całym regionie władze sprawują kontrolę nad oficjalnymi strukturami muzułmańskimi, meczetami, czy szkolnictwem religijnym.

Trzeci wymiar islamu, występujący w regionie to baza ideologiczna i logistyczna do walki o zmianę porządku politycznego, społecznego i kulturowego w duchu fundamentalizmu islamskiego. Fundamentalizm islamski najsilniej rozwinął się w Tadżykistanie oraz Uzbekistanie. W tych dwóch państwach, islam stanowił zaplecze ideologiczne i logistyczne do walki politycznej, mającej na celu obalenie rządów i stworzenie sprawiedliwego państwa kierującego się zasadami islamu. Natomiast ostatni wymiar islamu, koncentruje się na przebudowie społecznej, gospodarczej i kulturowej regionu w duchu zbliżonym do wartości zachodnich, co objawiać się ma budową społeczeństwa otwartego, gospodarki rynkowej i przyczyniać do modernizacji²¹.

4. Zbrojny islam w Turkiestanie Zachodnim

Przyczyny i warunki sprzyjające rozwojowi radykalnego islamu w regionie

Renesans islamu na terenach Turkiestanu Zachodniego, pociąga za sobą negatywne skutki godzące w strukturę bezpieczeństwa w Azji Południowej, Bliskiego Wschodu, a także Federacji Rosyjskiej. Do najpoważniejszych z nich zaliczyć należy wykształcanie się zbrojnego islamu. Przyczyn w rozwoju zjawiska dopatrywać należy się w szeregu czynników politycznych, społecznych oraz ekonomicznych.

Niewątpliwie jedną z najważniejszych przyczyn jest nawarstwienie się problemów społecznych i gospodarczych w państwach Turkiestanu Zachodniego. Żadne z państw regionu, chociaż zaznaczyć należy że teza ta w najmniejszym stopniu dotyczy Kazachstanu, nie zdołało wypracować modelu gospodarki pozwalającego zredukować ogromne bezrobocie, połączone z eksplozją demograficzną, co stale obniża poziom życia jego mieszkańców. Kryzys ciągnący za sobą wewnętrzne i zagraniczne migracje zarobkowe, sprzyja rozpadowi tradycyjnych struktur społecznych na poziomie lokalnym, dotychczas zachowującym kontrolę nad swoimi członkami. Warto podkreślić, że fundamentalistyczne organizacje rozwijają się przede wszystkim w środowiskach osób wykorzenionych z tradycyjnych struktur. Istnieje niebezpieczeństwo, że protesty o charakterze ekonomicznym i społecznym mogą szybko przybrać formy islamskie²².

Radykalny islam jest także formą protestu przeciwko znienawidzonym autorytarnym reżimom brutalnie rozprawiającym się ze wszystkimi przejawami opozycji. Konsekwentn i brutalne ograniczanie opozycji w postradzieckich

²¹ *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, Warszawa 2003, s. 8-9.

²² *Islam w Azji Centralnej- zagrożenie czy szansa dla regionu?* Prace OSW, Warszawa 2002, s. 1.

republikach azjatyckich, niemal uniemożliwiło powstanie elit mogących przy zastosowaniu politycznych środków, wyrażać interesy poszczególnych grup społecznych. W efekcie, zwłaszcza na południu Turkiestanu Zachodniego dochodzi do islamizacji i radykalizacji opozycji, także tej początkowo świeckiej i umiarkowanej. Do tego dochodzi poczucie niesprawiedliwości społecznej, brak perspektyw na przyszłość, rozkład tradycyjnych struktur społecznych. Religia pada zatem na podatny grunt. Popularność idei islamskich wzrasta również ze względu na brak jakiegokolwiek innej ideologii mogącej być alternatywą dla tych grup i jednostek, które nie chcą lub nie mogą wpisać się w obowiązujące w państwach regionu systemy polityczne i społeczno- gospodarcze. Władze nie mają im do zaproponowania żadnej pozytywnej koncepcji, zaś wartości zachodnie są dla mieszkańców Turkiestanu Zachodniego obce i niezrozumiałe. W takiej sytuacji islam, i to islam radykalny, staje się jedynym dostępnym, zrozumiałym i atrakcyjnym paradygmatem. Nie bez znaczenia jest też bliskość przez lata ogarniętego wojnami Afganistanu, w którym centralnoazjatyckie ruchy islamskie znajdują zaplecze ideologiczne²³.

Kształtowanie radykalnego islamu w regionie

Początki radykalizmu islamskiego sięgają lat 80. XX wieku, kiedy zaczął być odczuwalny kryzys komunizmu i społeczeństwa radzieckiego dzięki *perestrojce* i *glasnosti*, rozpowszechniła się atmosfera odprężenia i otwarcia na nowe idee. Dużą rolę odegrała również wojna w Afganistanie i udział w niej żołnierzy pochodzących z postradzieckich republik Azji Centralnej. Na tej fali z głębokiego ukrycia wyszło życie religijne, a Dolinie Fergańskiej i Tadżykistanie powstawać zaczęły pierwsze nielegalne organizacje radykalne. Ich działalność miała konspiracyjny charakter i ukierunkowana była głównie na propagowanie nowego dla regionu rodzaju islamu oraz zwiększania roli religii w życiu społecznym. Głosząc postulaty odbudowy życia religijnego, stawały one zarówno w opozycji do tradycyjnego „ludowego” islamu, jak również oficjalnych struktur muzułmańskich w pełni kontrolowanych przez władze sowieckie. Radykałowie głosili postulaty przebudowy regionu w oparciu o tożsamość muzułmańską i szariat jako zasadniczy punkt odniesienia czy podstawę prawodawstwa.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, wraz z rozpadem Związku Radzieckiego, upadkiem ówczesnego systemu polityczno- społecznego w regionie, zanikiem państwa oraz załamaniem gospodarczym rola radykalnego działania i swoboda działania radykałów zaczęły wzrastać. W przededniu wojny domowej w Tadżykistanie (1992- 1997) islamiści stali się jedną z sił tworzącej się opozycji, a w uzbeckiej Ferganie organizacje radykalne tworzyły lokalne samorządy i milicje obywatelskie patrolujące ulice i próbujące wymusić przestrzeganie szariatu²⁴. Fiasko rajdów batkeńskich w latach 1999 i 2000, a później rozbiecie sił talibów i Islamskiego Ruchu Uzbekistanu w ramach operacji Enduring Freedom w 2001 roku, zakończyło pierwszy etap działalności zbrojnej islamskich radykałów w Turkiestanie Zachodnim. Charakteryzował się on próbami przejęcia władzy przez

²³ M. Falkowski, *Charakterystyka regionu...*, s. 37.

²⁴ J. Lang, *Zbrojni radykałowie islamscy w Azji Centralnej*, Raport OSW, Warszawa 2013, s. 8- 9.

radykałów w centralnoazjatyckich republikach, w wyniku rewolucji bądź działań militarnych, przy wykorzystaniu słabości nieokrzepłych jeszcze wtedy państw regionu. Jednak ani społeczne wsparcie, na które liczyli islamiści, ani siły ówczesnych radykałów nie okazały się wystarczająco duże, by móc obalić lokalne reżimy.

Po zamachach z 11 września 2011 roku, spadł i zmienił się charakter aktywności radykałów islamskich w Turkiestanie Zachodnim. Najbardziej aktywne środowiska zostały zmuszone do przeniesienia się na obszary oddalone od regionu i oprócz odosobnionych prób kontynuowania działalności zbrojnej w regionie, ograniczyły się do propagandy i rekrutacji. Za bunt przeciwko władzy, częściowo o podłożu religijnym, można uznać nieudaną rebelię w uzbeckim mieście Andżan, lecz nawet tu pomimo kontekstu islamskiego, głównymi przyczynami była represyjna polityka władz i napięcia społeczne. Jeden z przykładów aktywności zbrojnej radykałów islamskich w Turkiestanie Zachodnim, stanowią wydarzenia w Kazachstanie zapoczątkowane w drugiej połowie 2011 roku i próby zbrojnych organizacji islamistycznych na sytuację, która zapanowała wówczas w państwie²⁵.

Państwo Islamskie a Turkiestan Zachodni

Ukształtowanie się na terenach Syrii i Iraku samozwańczego Państwa Islamskiego w czerwcu 2014 roku, przykuło uwagę światowej opinii. Nowo powstały „twór” stał się przedmiotem licznych międzynarodowych debat eksperckich, podczas których kładziony jest nacisk przede wszystkim na rozważanie zagrożeń, jakie niesie ze sobą dla cywilizacji zachodniej powstanie Państwa Islamskiego. Warto jednak również przyjrzeć się negatywnym procesom społecznym, dokonującym się na terenach Turkiestanu Zachodniego i wziąć pod uwagę fakt, że region może również mieć w tym aspekcie ogromną rolę do odegrania²⁶.

Państwo Islamskie, stanowiąc doskonałą alternatywę dla życia w postsowieckiej rzeczywistości, przez coraz bardziej przyciąga obywateli państw regionu. Od 2000-4000 tysięcy obywateli postradzieckich republik azjatyckich odwróciło się od swoich świeckich państw w poszukiwaniu radykalnej alternatywy. Od początku 2015 roku rekrutacja znacznie się nasiliła, zwłaszcza że Państwu Islamskiemu obecnie łatwiej jest rekrutować w tamtym rejonie, niż Syrii czy Iraku

Profile osób wyjeżdżających do Syrii na dżihad są bardzo zróżnicowane: od 17-letniej fryzjerki, przez biznesmenów po samotne matki zabierające ze sobą dzieci. Wszyscy ci ludzie uważają, że islamski kalifat mógłby być poważną alternatywą dla życia w postsowieckiej rzeczywistości, ponieważ w tych pięciu postsowieckich republikach azjatyckich, religia wypełnia pustkę stworzoną przez brak dobrego zarządzania i brak zabezpieczeń socjalnych²⁷. W bardzo wielu przypadkach, ludzie na skutek ogromnego bezrobocia i braku nadziei na poprawę

²⁵ J. Lang, dz. cyt. s. 8- 13.

²⁶ E. Venmore-Rowland, *ISIS: a shared headache for Central Asia and the West?* <<https://www.opendemocracy.net/od-russia/edward-venmorerowland/isis-shared-headache-for-central-asia-and-west> 21.07.2015>

²⁷ *Syria Calling: Radicalisation in Central Asia*, materiały International Crisis Group, Bruksela 2015, s. 1- 2.

tej sytuacji, dołączają do szeregów państwa Islamskiego z pobudek materialnych, bowiem organizacja oferuje zyski wysokości kilku tysięcy dolarów miesięcznie²⁸. Na dodatek żadne z państw nie jest w stanie właściwie reagować na to zjawisko. Służby bezpieczeństwa wykorzystują te zagrożenia dla celów politycznych i do ograniczenia wolności jednostki. Szczególnie narażony na zagrożenie terroryzmem jest Uzbekistan, gdzie założono powiązany z Al-Kaidą Islamski Ruch Uzbekistanu. Szacuje się, że liczba Uzbeków, którzy pojechali na wojnę do Syrii może przekraczać 2 500. W listopadzie i grudniu ub.r. ponad 60 domniemanych dżihadystów gotowych do wyjazdu do Syrii zostało aresztowanych w Tadżykistanie. Większość z nich stanowili zwolennicy Dżamaat Ansarullah, tadżyckiej filii IRU²⁹.

Zakończenie

Turkiestan Zachodni niewątpliwie stanowi jeden z punktów zapalnych na mapie politycznej świata, w głównej mierze za sprawą reislamizacji społeczeństw następującej po 1991 roku, która z kolei przyczyniła się do wykształcenia się na tym terenie zbrojnego odłamu islamu. Region przez długie lata zaniedbywany w naukach o stosunkach międzynarodowych i bezpieczeństwie, teraz za sprawą negatywnych procesów które można na nim zaobserwować staje się jednym z najważniejszych strategicznie miejsc globu.

Spółeczność międzynarodowa musi uświadomić sobie, że od pokoju w Azji Środkowej uzależniona jest stabilność Azji Południowej, Bliskiego Wschodu, Chin oraz Rosji. Przyszłość tego regionu może mieć również znaczący wpływ na losy reszty świata.

Bibliografia

- Falkowski M., *Charakterystyka regionu Azji Centralnej* [w:] B. Bojarczyk, A. Ziętek (red.) *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, Lublin 2008, s. 35, 37-38.
- Falkowski M., Lang W., 2014, *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, Prace OSW, Warszawa, s. 18-23.
- Kłaczyński R., Sadowska E., 2013, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, s. 10-11.
- Lang J., 2013, *Zbrojni radykałowie islamscy z Azji Centralnej*, Warszawa, s. 8- 13.
- Łabenda M., 2003, *Hizb-ut-Tahrir, czyli Partia Wyzwolenia* [w:] Parzymies A. (red.) *Islam a terroryzm*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa, s. 167-193.
- Rashid A., 2003, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa, s. 19, 47, 55-60, 63.

²⁸ E. O'Casey, *Central Asia's Emerging Threat?*, New Eastern Europe, No 3-4 (XVII)/2015, s. 76.

²⁹ *Syria Calling...*, s. 5- 7.

- Redo S., 2007, *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Azji Centralnej*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa.
- Strachota K. 2011, *Azja Centralna. Charakterystyka regionów kontekście wyzwań migracyjnych*, Warszawa, s. 61-65.
- Zapaśnik S., 2006, „*Walczący islam*” w *Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 21-22, 64-65, 67-68.
- Włodek L., 2015, *Kolonialna pępowina*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XL), s. 97.
- O’Casey E., 2015, *Central Asia’s Emerging Threat*, New Eastern Europe, No 3-4 (XVII), s. 76.
- E. Venmore-Rowland, *ISIS: a shared headache for Central Asia and the West?* <<https://www.opendemocracy.net/od-russia/edward-venmorerowland/isis-shared-headache-for-central-asia-and-west> 21.07.2015>
- Syria Calling: Radicalisation in Central Asia*, 2015, materiały International Crisis Group, Bruksela, s. 1-2, 5-7.
- Islam na obszarze postradzieckim*, 2003, Prace OSW, Warszawa, s. 8-9.
- Islam w Azji Centralnej- zagrożenie czy szansa dla regionu?*, 2002, Prace OSW, Warszawa, s. 1.

